

3. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1996. - №3. – С. 26-33.
4. Горбунко С. Структура і параметри рольової поведінки розумово відсталих підлітків // Психологія і суспільство. – 2003. – №5. – С.109-114.
5. Егоров И.В. Развитие «Я-концепции» у детей младшего школьного возраста // Начальная школа. – 2002. – №3. – С. 17-25.
6. Копилов С.О. Проблема самовизначення молодшого школяра щодо мети, змісту й форми освіти // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №5. – С. 17-22.
7. Костяк Т.В. Индивидуальная форма социализации и особенности ее становления у дошкольников и младших школьников // Психология и школа. – 2003. – №4. – С. 62-75.
8. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу // Психологія і суспільство. – 2006. – №1. – С.96-112.
9. Нуркова В.В. Роль автобиографической памяти в структуре идентичности личности // Мир психологии. – 2004. – №2. – С. 77-86.
10. Пеньковська Н. Розвиток здатності до самоаналізу у процесі особистісного становлення молодшого школяра // Психологія і суспільство. – 2006. – №1. – С.113-120.
11. Психологические особенности самосознания подростка / Под ред. М.Й.Боришевского. – К.: Вища школа, 1980. – 167 с.
12. Сорокина В.В. Негативные переживания детей в начальной школе // Вопросы психологии. – 2003. – №3. – С.43-52.
13. Юдіна Н.О. Мотивація молодших школярів у процесі інтегрованого навчання. Методичні рекомендації для практичних психологів і вчителів початкової школи / За ред. В. Ф. Моргуна. – Полтава, ТЕРРА, 2002. – 43 с.

Л.С. Москаленко, Г.Ольшевська
Київ, Полтава

ОСОБЛИВОСТІ "ОБРАЗУ ТІЛА" ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Постановка проблеми. Дослідженням проблеми "образу тіла" займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Так, структуру "образу тіла" та його особливості в різні вікові періоди вивчав Р. Бернс, емоційно-ціннісне відношення індивіда до власної зовнішності та його впливу на психологічне здоров'я особистості – О.Т. Соколова. І.Е. Вигерчук, М.В. Куніцина, З.М. Лук'янова досліджували вплив статі, віку, професії на Я-концепцію особистості, зокрема і на "образ тіла". І.С. Кон розглядав особливості "образу тіла" як компоненту Я-концепції особистості в юнацькому віці тощо.

За останні десятиліття відбулися значні зміни соціально-економічних умов життя у суспільстві, які призвели до встановлення в ньому нових цінностей та ідеалів. На сьогоднішній день пропагування засобами масової інформації певних стандартів краси та привабливості призвело до того, що така характеристика "образу тіла" як зовнішність за багатьма показниками визначає якість життя у соціумі. Всім цим впливам, у зв'язку з формуванням особистісної ідентичності в юнацькому віці, особливо піддаються юнаки та дівчата. Тому проблема особливостей "образу тіла" особистості саме в юнацькому віці потребує більш глибокого та детального вивчення.

Теоретичний аналіз проблеми. На сучасному рівні розвитку психологічної науки існують різні точки зору щодо визначення поняття „образу тіла”, але перш ніж з ними ознайомитися, даний феномен слід розглянути як частину більш складного утворення – Я-концепції особистості.

За найбільш поширеним визначенням у зарубіжній психології, Я-концепція являє собою сукупність уявлень індивіда про себе, поєднану з їх оцінкою [2;9]. Відповідно до даного визначення виділяють три складові концепції Я:

- 1.Описову (когнітивну) складову називають образом Я, до якої входять психічні,

рольові, статусні характеристики, зовнішні описання одягу індивіда, його майна, цілей тощо. Для кожного індивіда дані характеристики мають різний ступінь вагомості, крім того їх значимість з часом може змінюватися.

2. Оцінну (афективну) складову, що пов'язана зі ставленням до себе чи окремих своїх якостей, її ще називають самооцінкою, сукупність же часткових самооцінок визначається як прийняття себе. Афективна складова Я-концепції існує тому, що її когнітивна складова викликає у людини певні емоції, які ведуть за собою певну оцінку.

3. Поведінкову складову, яку утворюють поведінкові реакції, що викликаються образом Я та самовідношенням. Поведінковий компонент втілює дію когнітивного та оцінного компонентів у процес прийняття рішення, управління своєю поведінкою [2;3;4;9].

На думку Р. Бернса, Я-концепція має складну рівневі будову, яка представлена у вигляді ієрархічної структури. Центральним елементом даної структури є глобальна Я-концепція, що включає різноманітні грані самосвідомості, а саме виділені В. Джемсом Я-усвідомлююче та Я-як об'єкт. Ці дві сторони однієї цілісності завжди існують одночасно. Я-усвідомлююче являє собою чистий досвід, а Я-як об'єкт – зміст цього досвіду. На думку, В.Джемса, Я-як об'єкт – це все те, що людина може назвати своїм [2;11;13].

Глобальну Я-концепцію він також розглядає як сукупність установок на себе, які можуть мати різноманітні ракурси чи модальності. Існує три основні модальності самоустановок:

- Реальне Я – установки, пов'язані з тим, як індивід сприймає свої актуальні здібності, ролі, свій актуальний статус, тобто його уявлення про те, який він є насправді.

- Дзеркальне (соціальне) Я – установки, пов'язані з уявленнями індивіда про те, як його бачать інші. Це уявлення суб'єкта про те, як він виглядає зі сторони; те як його сприймають інші, як вони його оцінюють.

- Ідеальне Я – установки, пов'язані з уявленнями індивіда про те, яким він хотів би стати. Ідеальне Я складається з цілого ряду уявлень, які відображають потаємні прагнення індивіда [2;3;9;12].

Кожна з модальностей має свої аспекти. Такі як: фізичне Я, соціальне Я, розумове Я та емоційне Я. Кожний з аспектів у поєднанні з їх оцінкою являє собою відповідний образ, котрий в свою чергу також складається з певних компонентів. Одним із них є "образ тіла".

У психології існує три підходи щодо визначення поняття „образу тіла”: прибічники першого підходу, зокрема Х.Хед, розглядають “образ тіла” як результат активності певних нейронних систем; другого - Д. Чаплін, Ж.Д. Беннета – як результат психічного відображення, розумову картину власного тіла, прибічники третього підходу, одним з яких є Р. Бернс – як складу комплексу єдності сприймань, установок, оцінок, уявлень, пов'язаних з тілесною зовнішністю.

На думку Р. Бернса "образ тіла" як компонент Я- концепції також має свою структуру, яку складають:

- 1) схема тіла, яка визначає межі і положення тіла та його окремих частин, виникає під дію сенсорних імпульсів та утримується в корі головного мозку;
- 2) когнітивний компонент, тобто знання та уявлення індивіда про своє тіло;
- 3) оцінний компонент, або відношення до свого тіла [2].

Зауважимо, що між когнітивним та оцінним компонентом існує тісний зв'язок та взаємовплив.

У структурі “образу тіла” поряд з відображенням реальних властивостей існує ідеальний компонент і уявлення індивіда про те, як його бачать інші (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я). Крім того, “образ тіла” може описуватись з позиції змісту та характеру уявлень про нього, складності та диференційованості цих уявлень, їх суб'єктивної значимості для особистості [9].

Протягом розвитку в людини відбуваються постійні зміни як у тілі, так і в “образі

тіла”, змінюється також емоційне ставлення до себе та до свого тіла зокрема. Так, у юнацькому віці Я-концепція особистості, з одного боку, стає більш стійкою, а з іншого, у ній відбуваються певні зміни. У зв'язку з розвитком когнітивних та інтелектуальних можливостей відбувається ускладнення і диференціація Я-концепції, змінюється співвідношення тілесних і морально-психологічних компонентів „Я” [2;5]. У зв'язку з цим юнакам та дівчатам властива хвороблива увага до уявлень про норму у відношенні зростання тіла, його розмірів, ваги, пропорцій, зачіски, обличчя, поведінки та рухів. Юнацька тривога з приводу свого зовнішнього вигляду часто пов'язана з бажанням виглядати адекватно своїй статі, при чому для юнаків важливо наскільки їх зовнішність відповідає стереотипному образу „маскулінності”, а для дівчат – „фемінності”, а тому вони схильні до аналізу свого “образу тіла” [10]. Якщо юнаки помічають, що у них є певні недоліки, то їх це глибоко фруструє, викликаючи тривогу, занепокоєність, дезадаптивність, що може привести до деструктивного ухилу в розвитку “образу тіла” [7;8]. Зауважимо, що зазначений деструктивний ухил у розвитку “образу тіла” може зумовлюватись як уявними, так і реальними причинами, а саме:

- 1) аномаліями тіла та обличчя від народження;
- 2) вродженими вадами тіла та обличчя;
- 3) набутими тілесними аномаліями (ушкодженнями, втрати тощо);
- 4) змінами в процесі зростання дитини (ожиріння, схуднення);
- 5) гіпертрофованими аномаліями, які можуть бути нормою, але не відповідати стандартам та еталонам краси;
- 6) удаваними, неіснуючими реально дефектами зовнішності [7].

Важливим є розгляд взаємозв'язку таких модальностей “образу тіла” як Я - ідеальне, так Я- реальне. Зазначимо, що у формуванні ідеального образу зовнішності чи будови тіла важливе значення відіграє вплив на особистість культурного середовища, зокрема існуючі у ньому еталони краси, при чому у юнаків ці еталони часто бувають завищеними, навіть нереалістичними [4;5].

Зосередимо увагу на наслідках розходження Я ідеального та Я реального “образу тіла”. Так, якщо між ними існує велика різниця, то можна говорити про існування конфлікту між цими двома підструктурами “образу тіла”. Якщо ж цей конфлікт поглиблюється й надалі, то у людини формується неврівноваженість, нерідко низький рівень самоповаги, що може суттєво позначитись на психічному житті та поведінці особистості та призвести зокрема до формування негативного “образу тіла” [8]. Однак, на думку О.А. Скугаревського, О.Т. Соколової та інших, негативний “образ тіла” недостатньо розглядати лише з точки зору незадоволеності, оскільки необхідно враховувати емоційні та поведінкові наслідки, котрі проявляються як у прийнятті нашого тіла іншими, так і в суб'єктивному прийнятті образу власного тіла [1].

Суб'єктивне прийняття образу власного тіла має найбільше значення для задоволення фізичного здоров'я, адже від того, наскільки людина приймає своє тіло, залежить внутрішня гармонія фізичного Я з іншими компонентами Я-концепції, узгодженість реального Я та ідеального Я. Саме тому неприйняття образу власного тіла може призвести до ускладнення соціально комунікації індивіда, звуження міжособистісних стосунків (особливо у відношенні до протилежної статі), зменшення розумової активності, зниження інтересу до навчання, до ряду психосоматичних розладів тощо [1;15].

Оскільки провідною діяльністю юнацького віку являється учбово-професійна діяльність, то саме вона здійснює значний вплив як на розвиток особистості загалом, так і на формування її "образу тіла" зокрема.

Метою емпіричного дослідження було виявлення особливостей “образу тіла” особистості в юнацькому віці. *Об'єктом дослідження* є феномен “образу тіла” особистості. *Предметом дослідження* є особливості “образу тіла” особистості в юнацькому віці. Задля досягнення поставленої мети необхідне вирішення ряду завдань, а

саме виявлення значимості образу тіла в структурі Я-концепції особистості юнацького віку, розриву між Я-ідеальним та Я-реальним образу тіла, емоційно-цінісного відношення особистості юнака до власного тіла, зокрема і до окремих груп його частин, та порівняння виявлених особливостей у юнаків, що навчаються за різними спеціальностями.

Методика та організація дослідження. Емпіричне дослідження здійснювалось на базі Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Для дослідження було обрано юнаків віком від 17 до 21 року. Загальна кількість учасників склала 60 осіб (22 юнака та 38 дівчат) психолого-педагогічного факультету за спеціальністю "Соціальна педагогіка"; 20 студентів цього ж факультету за спеціальністю "Образотворче мистецтво"; 19 студентів факультету фізичного виховання за спеціальністю "Фізичне виховання".

Для проведення дослідження обрано такі методики:

1. „Тест двадцяти стверджень самовідношення” (за М.Куном, Т. Макпартлендом). Стимульний матеріал методики представлений аркушем паперу, на якому у стовпчик пронумеровано двадцять пустих рядків, на кожному з них необхідно написати відповідь на питання "Хто Я?".

В обробці результатів використано виділені М. Куном та Т. Макпартлендом дві групи характеристик: об'єктивні (стосуються певних ролей, соціальних груп) та суб'єктивні (включають індивідуальні, особистісні характеристики) Я-концепції особистості [6].

До об'єктивних характеристик віднесено:

- 1) біологічні ролі (жива істота, стать);
 - 2) соціально-вікові ролі (дитина, громадянин, член суспільства);
 - 3) персону-етнічні ролі (ім'я, національність);
 - 4) сімейно-етичні ролі (родич, друг);
 - 5) освітньо-професійні ролі (учень, відмінник, майбутній лікар, майбутній вчитель)
- [14].

До суб'єктивних характеристик віднесено особистісні якості та характеристики образу власного тіла особистості.

Визначення процентного співвідношення виділених характеристик дозволило виявити значення саме характеристик “образу тіла” у моделі Я-концепції особистості юнацького віку.

2. Методика «Семантичний диференціал» (за И. Осгудом, модифікація Р. В. Моляко) [7].Стимульний матеріал методики містить два бланки, перший стосується оцінювання власної зовнішності, другий – зовнішності чоловіка (жінки)з ідеальною зовнішністю.

3. Тест САРТ (за О. Вулей і С. Роллом). Стимульний матеріал тесту складається з двох зображень (фронтального та латерального) людського тіла, чоловічого та жіночого, розмір жіночої фігури – 36,8 см, чоловічої – 41,9 см. Кожна фігура поділена на 16 частин, які необхідно оцінити за п'ятибальною шкалою:

- 1 – частини Вашого тіла, які Вас зовсім не влаштовують;
- 2 – частково не влаштовують;
- 3 – нейтральні частини тіла;
- 4 – частково влаштовують;
- 5 – повністю влаштовують.

Визначають три показники незадоволеності тілом: загальний та два комбіновані. Загальний розраховується як середнє значення для всіх 16 частин тіла; перший комбінований (показник 1) як середнє арифметичне оцінок наступних частин тіла: область живота, верхня третина стегна, сідниці, нижня частина стегна; другий комбінований (показник 2) включає інші частини тіла за винятком генітальної частини, тобто волосся, обличчя, стопи, гомілки, кисті рук, передпліччя, плече, плечовий пояс, груди, грудну клітку та верхню частину живота.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз отриманих емпіричних даних свідчить про важливість як суб'єктивних, так і об'єктивних характеристик в моделі Я-концепції особистості юнацького віку. Оскільки в даному віці важливого значення набуває статеві ідентифікація, сприймання себе особистістю певної статі та учбово-професійна діяльність, то серед об'єктивних характеристик студенти найчастіше згадують біологічні та освітньо-професійні ролі.

Виявлено вагоме значення характеристик "образу тіла" в моделі Я-концепції особистості юнацького віку, оскільки дані характеристики згадуються більш ніж половиною студентів (70%). При чому, найчастіше фізичні характеристики у своєму самоописі використовують представники спеціальності "Образотворче мистецтво" (90%), рідше – "Соціальної педагогіки" (66,7%) та "Фізичного виховання" (52,6%).

Юнацтвом при характеристиці власного тіла зазначаються як описові, так і афективні його характеристики, при чому афективні мають лише позитивний характер.

Для юнаків найбільш значимими показниками власного образу тіла є такі характеристики як зріст, постава, колір волосся та очей.

Порівняння Я-реального та Я-ідеального "образів тіла" юнаків дозволяє зробити висновок про відсутність у них глибоко конфлікту між цими підструктурами. В той же час у представників різних спеціальностей спостерігаються відмінності у розриві між Я-реальним та Я-ідеальним. Так, майбутні вчителі фізичного виховання більш задоволені своєю зовнішністю, ніж представники інших двох спеціальностей, оскільки саме вони велику увагу приділяють розвитку власного тіла, постійно вдосконалюючи його, наближуються тим самим до ідеального, на їх погляд, його образу, що пов'язано зі змістом їх учбово-професійної діяльності. Тому розрив між Я-реальним та Я-ідеальним "образу тіла" найбільший у соціальних педагогів (8,94), трохи менший у представників спеціальності "Образотворче мистецтво" (8,89), найменш виражений він у майбутніх вчителів фізичного виховання (3,87).

Юнаки частково задоволені як своїм тілом в цілому (середня оцінка 4,61 балів), так і окремим групам його частин (4,04 та 4,77 балів). Щодо представників різних спеціальностей, то хоч у майбутніх соціальних педагогів, вчителів образотворчого мистецтва та вчителів фізичного виховання і було виявлено часткову задоволеність власним тілом (4,38; 4,5 та 4,94 балів відповідно) та групою його частин, що визначають комплексний показник №1 (4,82; 4,59 та 4,91 балів відповідно), та все ж у представників спеціальності "Фізичне виховання" ці показники вищі, ніж у представників двох інших спеціальностей. А от в оцінці групи частин тіла, що відповідають комплексному показнику №2, у студентів різних спеціальностей спостерігаються більш значні відмінності. Так, даною групою тіла повністю задоволені лише майбутні вчителі фізичного виховання (5 балів), частково нею задоволені майбутні вчителі образотворчого мистецтва (4,13 балів), нейтральне відношення до неї спостерігається у майбутніх соціальних педагогів (3 бали). Загалом вчителі фізичного виховання оцінюють свою зовнішність більш високо ніж майбутні соціальні педагоги та вчителі образотворчого мистецтва.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було виявлено вагоме значення "образу тіла" в моделі Я-концепції особистості юнацького віку, середній розрив між його Я- ідеальним та Я- реальним компонентами, часткову задоволеність юнаками власним тілом загалом і, зокрема окремими групами його частин. Майбутні вчителі фізичного виховання у порівнянні з представниками інших спеціальностей більш задоволені власною зовнішністю, оскільки мають змогу безпосередньо під час навчання професійно займатися розвитком власного тіла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми сучасної психології. Матеріали доповідей і повідомлень на IV звітно-науковій конференції професорсько-викладацького складу та студентів на міжнародному наук. - пр. семінарі «Тенденції та перспективи розвитку психологічних

- досліджень: діалог культур» 18 – 22 кв. 2005 р. – Київ – Луцьк – Варшава, 2005. – 136 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 423 с.
 3. Ивашенко А.В., Агапов В.С., Баришникова И.В. Проблемы Я-концепции личности отечественной психологии // Мир психологии. – 2002. - №2. – с. 17-30.
 4. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
 5. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
 6. Кун М., Макпартленд Т. Кто я ?// Психология сознания. Хрестоматия/ Под редакцией Д. Я. Райгородского. – Самара: Издательский Дом “БАХРАХ -М”, 2003. – С. 460-470.
 7. Моляко Р.В. Психокорекційні стратегії деформації Я-образу зовнішності в юнацькому віці // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – №6. – С. 78-80.
 8. Налчаджян А.А. Я концепция // Психология сознания. Хрестоматия/ Под редакцией Д. Я. Райгородского. – Самара: Издательский Дом “БАХРАХ -М”, 2003. – С. 270-333.
 9. Науменко Н.О. Образ тіла в структурі Я-концепції (огляд літератури) // Вісник Київ. нац. унів-ту. сер. соціал. психолог.пед. – 2000. – №9. – С. 23-24.
 10. Психологія ранньої юності // Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посіб./ О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Проствіта, 2001. – С. 246-258.
 11. Терляцька Л.Г. Проблема самопізнання в зарубіжній психології // Вісн. Київ. Нац. унів-ту. сер. соціал. Психол. Пед. – 2002. - №12-13. – С. 55-58.
 12. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 3-е изд. СПб.: Питер, 2005. – 607 с.
 13. Я как феномен социальной эволюции (от редколлегии) // Мир психологии. – 2002. – №2. – С. 3-11.
 14. Юдіна Н.О. Мотивація молодших школярів у процесі інтегрованого навчання. Методичні рекомендації для практичних психологів і вчителів початкової школи / За ред. В. Ф. Моргуна. – Полтава, ТЕРРА, 2002. – 43 с.

А.В. Пасічніченко
Полтава

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Останні роки характеризуються значним ростом уваги до розвитку креативних здібностей дошкільників, що, безсумнівно, позначилося на активізації педагогічних пошуків, як у науці, так і в практиці дошкільного виховання.

Проблема виховання креативної особистості, формування її креативних здібностей завжди була у полі зору вчених. З'ясуванню різноманітних аспектів формування креативності присвячено значну кількість робіт і вітчизняних, і зарубіжних психологів. Зокрема, вивчалися психологічні основи креативних здібностей (Д. Б. Ельконін, Л. С. Виготський, Д. Б. Богоявленська, О. Я. Яковлева); досліджувалися особливості креативного мислення (П. П. Подьяков, О. М. Лук, І. М. Смолярчук, Л. Ф. Обухова) та уяви (О. М. Д'яченко, О. В. Запорожець, С. П. Рубінштейн, О. О. Кравцова, О. О. Сапогова); проблеми обдарованості (А. М. Матюшкін, О. С. Белова, І. А. Бурлакова); роль емоційного компонента у формуванні креативності (О. Л. Яковлева, В. С. Мухіна, А. М. Виноградова). У той же час ціла низка питань щодо формування креативності залишилася недостатньо з'ясованою, особливо стосовно особливостей цього процесу у дошкільному віці.

Досліджуючи обдарованість дітей дошкільного віку А.М. Матюшкін, О.С. Белова, І.А. Бурлакова зазначили, що творчий потенціал (основа обдарованості) закладений у дитини від народження й розвивається по мірі її дорослішання. У різних дітей креативний потенціал різний. Обдаровані діти мають високий креативний потенціал. Найбільш загальною його характеристикою є, на думку А.М. Матюшкіна, яскраво виражена